

Les muralles de Tossa, fil d'Ariadna de la imatge turística de la vila (1801-1936)

ROSA M. GIL TORT

UdG. Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural

Resum: La muralla de Tossa envolta el Mont Guardí i la vila. Es tracta d'una de les icones més ben fixades del que avui anomenem Costa Brava, amb uns valors evocadors ben consolidats. Construïda en l'època medieval, i des de 1931 Bé Cultural d'Interès Nacional, aquest element patrimonial va tenir també la seva etapa d'obsolescència i abandó. La segona meitat del segle XIX, però, algunes ments preclares del consistori, entre la preocupació per la inseguretat de les ruïnes i la pruija cultural davant el seu caràcter identitari, varen capgirar el seu destí. La seva singularitat va atraure mirades cultes, locals i foranes, i la fortuna i la coincidència de fets i persones varen ser l'embrió de la nova percepció de la vila que, a partir d'aleshores va adquirir valors patrimonials de primer ordre.

Mots clau: muralla, patrimoni, Tossa, patrimonialització, fortificacions, turisme

Abstract: *The wall of Tossa de Mar encircles Mont Guardí and the village. It is a well-known icon of what is nowadays known as Costa Brava, with well-established evocative values. Built during the medieval era, and since 1931 a Cultural Asset of National Interest, this heritage monument also went through a period of neglect and obsolescence. In the second half of the 19th century, given the concern for the danger that the ruins represented, as well as their potential meaning in the construction of an identity, the vision of the local authorities led to the action that changed the destiny of the wall. Its uniqueness had caught both the local and foreign attention. The convergence of the right conditions with the right people created a nascent new perception of the old town which, from that moment on, acquired an indisputable cultural heritage value.*

Keywords: *wall, cultural heritage, Tossa, patrimonialization, fortification, tourism.*

Quaderns de la Selva, 35 (2023)

67-84

Un patrimoni medieval encara ben viu

Tossa va començar el segle XIX com un petit poble de pescadors, aïllat per terra, obert al mar i subsistent a base de l'agricultura, més de secà que d'horta, una tímida manufactura i el recurs complementari de la pesca. Pel que feia a l'administració municipal, als sistemes de vida i a la seva fesomia, es diferenciava ben poc de la vila medieval, que havia sobreviscut sense gaires ensurts ni transformacions.

L'1 de gener de 1801 les actes de l'ajuntament no podien ser més explícites respecte a la condició jurídica del poble. Tossa encara era una possessió de l'abat de Ripoll, el qual exercia la seva condició de senyor jurisdiccional i directe i ho feia sancionant en el càrrec el nou alcalde, el confiter Josep Rissech. Amb els governs liberals, a partir de 1812, el règim senyorial va ser qüestionat i quedaria abolit definitivament cap a mitjan segle. En l'àmbit econòmic, hi era ben present l'administració del delme, en mans de l'abat, fet que repercutia en les concessions del monopoli de venda de productes com el pa, l'oli, el vi, l'administració de la carnisseria i de la fonda comunals.

En l'aspecte defensiu el Cap de Tossa no havia perdut encara la seva condició de fortalesa. N'és una bona prova la preocupació constant dels administradors municipals per l'estat de les bateries i les reserves de munició. El mar era encara un lloc insegur i durant una bona part del segle XIX les actes municipals recullen referències d'atacs i captures de llaguts de cabotatge en aquesta costa. El mar era alhora lloc de proveïment de pesca, mitjà de comunicació prioritari i escenari de negoci principal, per a l'intercanvi de persones i de mercaderies, en un context de camins terrestres molt precaris. També era un focus de malalties importades pels contactes propiciats per la navegació. Per això era vital el control de la costa, la regulació del tràfic i el respecte per les quarantenes i els cordons sanitaris. Corsaris i microbis obligaven a mantenir les defenses ben actives i a utilitzar-les en freqüents escaramusses, com testimonia la demanda constant de municions i canons. Precisament el 17 de març de 1801 les actes recullen l'atac de naus enemigues que s'acostaven a la costa i que vam ser repel·lides per les bales dels canons.

Tossa tenia en aquell moment dues bateries, situades en un lloc prominent del Cap de Tossa. La seguretat de la defensa propiciava escenes de perill, però també definia la badia, sense port, com un lloc segur per a vaixells amics. Aquest fragment demostra la plena activitat defensiva de la muralla encara el segle XIX:

Los puestos donde se hallan colocadas las dos baterías se llama Cap de Tossa, y sin duda, por lo mucho que sale en el mar, es donde todos los barcos, o la mayor parte de ellos que vienen de la otra costa, recalán en ésta y este es el motivo que los barcos mahoneses enemigos, saliendo de sus puestos vienen a recalár en estos mares, y dan ocasión para que los nuestros barcos amigos, temerosos de aquellos, vengán a refugiarse bajo estas Baterías con la confianza de poder estar seguros completamente, y no es así, porqué de los cuatro cañones que tenemos los dos de

bronze son de confianza, y los otros dos de fierro inútiles, jamás podemos hacer cuenta sino de los dos de bronze.¹

Durant la primera part del segle XIX la fesomia de Tossa pel que fa al seu estat material, a la l'economia i al règim polític, es mantenia immutable. Els diferents qüestionaris exigits dels de l'administració central per informar dels mitjans de vida i de l'estructura social del poble, ens mostren una vila que viu bàsicament de l'agricultura de secà, d'una manufactura tèxtil testimonial i de la pesca, considerada una activitat complementària per a l'alimentació. Contràriament al clixé que ha quedat fixat de la vila, l'ofici de pescador està molt poc representat en els censos. Pescador ho era tothom que tenia necessitat de procurar-se peix. L'especialització i la millora tecnològica i material de la pesca arribaria més tard, igual que la salaó de peix i la fabricació de taps, que esdevindran indústries ben avançat el segle XIX. Una constant en les respostes als qüestionaris és l'estat de depauperació majoritari de la població, que aleshores s'atribueix a la mala qualitat de la terra, al retard en les tècniques agrícoles i al pèssim estat de les comunicacions terrestres. El recurs del mar era operatiu de forma intermitent, en part pels temporals i en part per les prohibicions periòdiques per raons estratègiques en moments de guerra.

La tardor de 1802, en resposta a l'exigència d'aportació d'homes i cabals dels pobles per a la construcció de la carretera reial, els administradors municipals de Tossa argumenten que *"es bien notorio que esta villa es una de las más míseras y menos apatrimonializadas y de negocio, que otra cualquiera de la Marina"*² i que també calia tenir en compte *"la mucha necesidad y miseria que existe en la mayor parte de sus vecinos."*³

Aquell mateix any, per a una població de 1.224 ànimes es certificava l'existència de 205 captaires, 70 homes i 135 dones. D'aquests, 84 eren menors d'onze anys.⁴

Preguntats sobre els mitjans de supervivència d'aquest 18% de la població, la resposta és *"se ocupan en la honesta mendiguez y trabajo de la pesca de la chávega"*⁵. És a dir, tirar l'art i recollir la part que es repartia.

El qüestionari també és molt explícit respecte a l'emigració temporal:⁶

[Pregunta] Si los habitantes de ese pueblo acostumbran a dexarlo en alguna temporada por ir a buscar trabajo en otro país, y si estas emigraciones son útiles o perjudiciales para la población. [Resposta] Sí lo ejecutan, muchos de ellos pasando en la América,

1 Actes Ajuntament, 7 d'agost de 1801. Arxiu Municipal de Tossa.

2 Actes Ajuntament. 3 de setembre 1802. Arxiu Municipal de Tossa.

3 Actes Ajuntament. 24 d'octubre 1802. Arxiu Municipal de Tossa.

4 Cuestionario. Actes Ajuntament. 10 octubre 1802. Arxiu Municipal de Tossa.

5 Cuestionario. Actes Ajuntament. 3 de setembre 1802. Arxiu Municipal de Tossa.

6 Per posar en context la dimensió gens anecdòtica de la navegació a Amèrica dels tossencs, al marge de la imponent recerca que en aquest camp ha desenvolupat Mario Zucchitello, recollim aquesta notícia publicada a *La correspondència de España. Diario universal de noticias*. Año XVIII. Núm. 250 (22 de març de 1865): *"Tenemos noticias de Puerto Rico que alcanzan el 17 de febrero. Había entrado a aquel puerto, procedente de Matanzas, y con diez y ocho días de navegación, la barca española "Villa de Tossa" de 220 toneladas, su capitán D. Pedro Puig, con cargamento de azúcar que conducía a Cartagena y Barcelona."*

y otras provincias para buscar los alimentos por si, y sus familias y de no ejecutarlo perecerían de hambre, causante la mala calidad del terreno.

El recurs a l'emigració a Amèrica encara era d'ús corrent a mitjan segle XIX. El 1841 es fa difícil reclutar la quota de quintos per absència de la majoria:

[P]or ser este territorio por su naturaleza infructífero por su aridez y aspereza, llama por consecuencia a sus naturales a la navegación y abandonar el cultivo de la tierra que no puede mantenerles.⁷

Aquest panorama tan precari es va repetint en els successius qüestionaris que l'ajuntament empena. Hem aportat aquestes dades com a context de la vida que transcorria a l'actual Vila Vella, aleshores el nucli principal del poble. El conjunt heretat de segles passats es va mantenir actiu pel que fa a les muralles, operatives fins a mitjan segle XIX. Les cases, moltes ocupades en arrendament i propietat de terratinents, s'havien anat degradant i en la seva major part no reunien les condicions mínimes d'habitabilitat. La referència al seu estat ruïnós i a esfondraments és una constant al llarg del segle XIX.

Una nova mirada entre l'obsolescència i la conservació

L'any 1850 la documentació recull la primera mesura de conservació sobre les muralles. És la primera vegada que es detecta una preocupació per aquest patrimoni. El 18 de maig de 1850 en el Ple de l'ajuntament s'acorda comissionar el regidor sisè, Pere Coris, perquè faci una revisió de l'estat de les torres i murs i procuri buscar les portes de la fortificació.⁸ La comesa ja indica l'estat d'abandonament que patia el conjunt. L'encàrrec es duu a terme amb diligència i en el ple de 22 de maig Coris ja pot donar compte de la localització de les portes i de l'estat de les diferents torres. L'ajuntament acorda prendre les mesures oportunes de cara a reparar el conjunt.

Les escasses referències que hem trobat sobre el tema no permeten definir encara una preocupació patrimonial sobre el futur monument, sinó únicament la constatació d'una situació ruïnosa que cal reconduir. El conjunt de la vila medieval, constituït per les muralles, les cases i l'església vella, experimentava deteriorament i abandó. El 24 de maig de 1876 l'ajuntament acorda ordenar l'enderroc d'un pany de paret de l'església perquè amenaça ruïna i alhora fer netejar el pou que donava servei a tota la població intramurs i reparar-ne el brocal.

La composició sociològica de Tossa aquells anys hem vist que la formaven una majoria de vilatans que subsistia en la precarietat. D'altres regentaven negocis de manufactura i comerç, hi havia terrassans, artesans, alguns pescadors i, per sobre del conjunt, els propietaris. Aquests eren els qui tenien el poder municipal i posseïen la major part de les propietats. Acostumaven a passar temporades fora del poble, especialment a Barcelona, per atendre els seus negocis i per portar una

7 Actes Ajuntament. 8 de setembre 1841. Arxiu Municipal de Tossa.

8 Actes Ajuntament. 18 de maig 1850. Arxiu Municipal de Tossa.

vida social i cultural d'acord amb el seu rang. Aquest col·lectiu, denominat com a “*hijos de esta villa avecindados en Barcelona*”, estava format per persones originàries del poble, les quals havien desenvolupat una carrera professional o empresarial a Barcelona. El vincle que mantenien amb Tossa, però, era molt intens, com es demostrarà en diversos moments. Entre aquestes famílies hem d'enumerar els Esteve-Llach, els Rocamora, els Jover, els Rodés, els Aromir, els Sans, els Moré, els Rissech, els Teixidor i els Ferrer. És interessant d'explorar el paper que juguen en la trajectòria de patrimonialització que ens ocupa, tant pels contactes i les coneixences que pogueren iniciar i mantenir a la capital com per la perspectiva més elevada que sovint són capaços de projectar sobre el tema. Algunes d'aquestes famílies van acabar instal·lant-se a Barcelona d'una manera permanent però mantenien el vincle amb Tossa, i la casa, a través de l'estiueig. I alhora eren la baula d'enllaç amb els primers barcelonins estiuejants, als quals van atraure a la desconeguda vila des de la fi del segle XIX.

L'any 1879 amb motiu de la restauració de la capella del Socors es va apel·lar a la generositat de les dites famílies per enllosar el terra de la capella, arreglar-ne el frontis i construir-hi una nova porta. La crida va obtenir una bona resposta i es va repetir en altres ocasions.

Quan Tossa esdevé matèria històrica

Mentre Tossa vivia la letargia de l'aïllament, el deteriorament de la vila medieval i la subsistència d'una economia tradicional, a Catalunya madurava un moviment cultural de recuperació de la cultura pròpia, lligada a un regionalisme incipient que, en les dècades següents, s'articulà en el catalanisme polític. Intel·lectuals i artistes maldaren per la recuperació de la història pròpia, amb un discurs sovint èpic que pretenia enfonsar les seves arrels remotes en la cultura clàssica i en el passat medieval.

És en aquest context, i especialment en ciutats com Barcelona, que va sorgir l'excursionisme científic,⁹ moviment basat en l'estudi del passat del país i del seu patrimoni, mercès al treball erudit i sobretot a les sortides als llocs més remots de la geografia catalana. Al seu costat floreixen els certàmens literaris que fomenten el creure de la història més local, amb l'objectiu de bastir el marc referencial d'aquest ressorgiment que es va batejar com a Renaixença. Narcís Figueras ha analitzat a fons la figura dels erudits locals, que sorgeix en aquest moment. Sovint són professionals liberals vinculats a l'excursionisme científic, que van desenvolupar una tasca fonamental en el coneixement de la història i el territori.¹⁰

9 L'excursionisme científic s'inicia el 1876 amb l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, que el 1878 patirà l'escissió de l'Associació d'Excursions Catalana. Ambdues es tornaran a reagrupar el 1890 per crear el Centre Excursionista de Catalunya.

10 FIGUERAS CAPDEVILA, Narcís, “Sobre els estudis locals a Catalunya la primera meitat del segle XX. A partir d'una aproximació bibliogràfica”. En Figueras, N.; Jiménez, M. C.; Santesteban, J. (ed.), *Cultura i recerca local al segle XX. Dels erudits locals als centres d'estudis*. Santa Coloma de Farners, 2010, p. 13-45.

Lendarreriment de les comunicacions i les dificultats de trobar un allotjament en condicions, no desanimaven aquells aventurers; al contrari, eren la prova de l'autenticitat immaculada que estaven cridats a descobrir, des del Pirineu a la costa més remota i aïllada, veritables fites exòtiques en el context dels desplaçaments de l'època.

Tossa, que difícilment havia vist el seu nom imprès més enllà dels formularis oficials, el 1880 va sortir mencionada al llibre *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporion*, que recollia la conferència que Joaquim Botet i Sisó havia pronunciat a Madrid, a la *Real Academia de la Historia*, el 1875, i que va publicar la *Asociación Literaria de Gerona*. Concretament, la menció venia de la idea de Botet que el “*promontorio celebántico*” citat a les fonts clàssiques era, al seu entendre, el Cap de Tossa.

Aquesta relació probablement no va passar desapercebuda als membres de l'associació excursionista, o tal vegada ja tenien projectat visitar Tossa. El cert és que el març del 1880 ja s'anunciava al *Diari Català, polítich i literari* una sessió preparatòria per l'excursió a Tossa.¹¹ També llegim a *La Mañana. Diario político* del 31 de desembre de 1880, el que podria ser una segona visita al poble:

Ha salido de Barcelona una numerosa comisión de la “Asociación Catalanista de Excursiones Científicas” con objeto de visitar las antigüedades artísticas que existen en el pueblo de Tossa, situado a corta distancia de Blanes.

La llavor estava plantada i havia de fructificar en la fèrtil terra de la cultura, regada amb l'esperit de la Renaixença. Calia, però, aprofundir en el coneixement del que fins aleshores era pràcticament una referència dubtosa en un llibre sobre Empúries.

D'acord amb aquest esperit, el 1883 un representant d'aquella burgesia tossenca a la qual ens hem referit, el diputat provincial pel partit de Santa Coloma de Farners Grau Rodés Moré¹² va oferir, en el marc de l'habitual *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona*, un premi en metàl·lic de cinc-centes pessetes a l'autor de la millor memòria històrica sobre la vila de Tossa i el seu districte. Les bases de la convocatòria es van publicar a la *Revista de Gerona*.¹³

El premi va ser per a l'obra *Noticias sobre la historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su término*, d'Enric Claudi Girbal. La publicació de la monografia va ser agraïda per carta a l'autor per part de l'ajuntament.

Tossa ja era al mapa del coneixement i a partir d'aleshores el devessall de citacions no parerà. El 1884 en la seva *Historia del Ampurdán* Josep Pella i Forgas s'atreu a marcar l'extrem meridional de la comarca en un punt entre Lloret i Tossa i diferents publicacions debatien l'adscripció del territori al costat de consideracions lingüístiques. Encara era lluny el bateig de la Costa Brava i tot el que se'n derivà.

11 *Diari Català Politich i Literari*. Any II. Número 302. 27 de març de 1880. P. 634.

12 Hisendat tossenc i un dels principals concessionaris del tren Girona-Olot.

13 *Revista de Gerona (Literatura-Ciencias-Arte)*. Tomo séptimo, 1883, p. 226.

Mentre creixia l'interès per visitar aquell poble fins ara perdut i desconegut, el 1884 Enric Claudi Girbal va tornar a presentar-se al Certamen de l'Asociación Literaria i va guanyar premi novament amb el treball *El Peregrino de Tossa*, que es publicà sencer al número 1, de l'1 de gener de 1885, del butlletí de l'entitat, que era l'antiga *Revista de Gerona*.

Tossa començava a sonar en els cercles cultes del país i el debat sobre la conveniència de millorar-ne els accessos va esdevenir constant a la premsa de l'època. El seu atractiu creixent va fer que durant l'Exposició Universal de Barcelona s'organitzés un servei de vapors entre Palamós, Sant Feliu, Tossa, Lloret i Barcelona. Precisament a la dita Exposició el tossenc Jaume Esteve-Llach va rebre la medalla de bronze pels seus vins. El 1885 Tossa rep la visita del bisbe de Barcelona, després de pernoctar a Girona.

Llegim a l'Almanac de *L'Esquella de la Torratxa* del 1889 la que seria una de les primeres descripcions que es van divulgar de la vila: "Haurem passat dormint la antiga Iluro, Malgrat i Blanes, i veurem aquell muntat de cases tan pintorescament plantades damunt lo rocam que se'n diu Tossa".

Poc a poc s'anava estenent el cercle dels coneixedors de la vila i les circumstàncies van fer que el botànic Estanislau Vayreda Vila s'instal·lés uns dies a Tossa amb la seva família per prendre banys de mar. Allà va aprofitar per reconèixer la flora del lloc i va presentar la seva recerca al *Certamen Literario* de 1890, amb el títol: *Excursión botánica a Tossa*. Ens en parla en aquests termes:

La población ha descendido junto a la playa cual gaviota pescadora dejando en ruinas la población antigua (Tossa la Vella), situada en la falda N. de la pequeña colina que forma el Cabo de Tossa. Cuasi deshabitada ya esta parte de la población, consérvase, no obstante, su cinturón de antigua muralla enlazada por altas y elegantes torres.

Aquest anar i venir d'erudits i diletants, majoritàriament per mar, va donar els seus fruits. Els darrers anys del segle XIX Tossa veu animar-se els seus estius amb l'arribada dels primers estiuejants. Molts d'aquests, com ja avançàvem, eren tossencs residents a fora però que mantenien casa a la vila: "*En Tossa han llegado ya las conocidas familias de Sans, Moré, Rissech, Teixidor, Aromir y la del distinguido pintor señor Roig y Soler.*"¹⁴

Burgesos i artistes actuaran d'enllaç amb les elits barcelonines creant la colònia d'estiu que florirà els anys a venir. L'arribada dels artistes ajudà sens dubte a crear una imatge que després serà buscada per la resta de visitants. Com diu Bernat Puigtobella, els artistes funden llocs, creen paisatge.¹⁵ En aquells anys Tossa ja havia estat pintada per Joan Brull, Francesc Torrecasana, Lluís Rigalt, Josep Masriera, Jaume Vilallonga o Joan Roig i Soler,¹⁶ iniciant una història que va ser fonamental per a la seva definició com a destinació turística, tal com ha descrit recentment Mariona Seguranyes:

14 *El Correo de Gerona*. Núm. 774. 22 de juliol de 1895.

15 PUIGTOBELLA, Bernat. "Llibres a Terramar". *Núvol*. 22/04/2021.

16 *El Correo de Gerona*. Núm. 839. 4 d'octubre de 1895.

Retrat del Dr. Ignasi Melé i Farré, amb dedicatòria a Carles Rahola. 1916.

Arxiu Municipal de Girona. Fons Carles Rahola.

Tots ells buscaven paisatges per inspirar-se, on prendre apunts, on captar impressions o pintar escenes íntegrament a l'aire lliure. La costa es començava a activar com espai on anar a estiuejar i seguint corrents europeus, alguns indrets esdevenien estacions de bany amb les primeres infraestructures per atendre visitants i turistes entre els quals, també, els artistes.¹⁷

L'arribada a Tossa dels artistes es produïa sovint per invitacions entre amics. Un cop al poble, els atractius ja fermaven els nouvinguts, que alhora es convertien en ambaixadors per a nous addictes. És el cas del pintor Laureà Barrau, que va venir recomanat per Joan Brull. L'esposa de Brull, Teresa Tubert, era originària de Tossa per part de pare. Tal com ha documentat Paloma Miguel, l'any 1903 Joan Brull, que havia conegut Barrau a París, va convidar-lo a visitar Tossa junt amb la seva parella.¹⁸ Els va agradar tant el que hi van veure i dibuixar que de seguida van llogar una caseta per venir-hi el estius, combinant amb les estades a Caldetes

17 SEGURANYES BOLAÑOS, Mariona. *Costa Brava. La descoberta del paradís 1870-1936*. Girona. Museu d'Art / Museu de l'Empordà, 2023.

18 MIGUEL BONET, Paloma. *L. Barrau*. Santa Eulàlia de Riu. Ajuntament, 2016, p. 123

per motius de salut. Barrau aquells anys va fer una bona amistat amb Ignasi Melé i li va regalar el quadre *Els nuvis*, que actualment es troba al Museu de Tossa.

Aquell mateix 1903 també faria estada a Tossa i repetiria diverses temporades el publicista Antoni Vinardell.¹⁹

Qui també va visitar Tossa aquells anys va ser el poeta Joan Maragall, que va immortalitzar la seva primera visita a la vila en l'article intimista *Una excursió a Tossa* publicat a *La Il·lustració Catalana* el 2 d'abril de 1905.

En la mateixa línia Ferran Agulló, enamorat de Tossa i visitant assidu, la descobreix el 1907, arran de l'obertura d'un camí per arribar-hi.²⁰ La impressió que li causa l'expressa amb passió a les pàgines de *Nuevo Mundo*, el periòdic de Madrid que dirigia el seu amic, el cubà José del Perojo:

Pocos espectáculos tan bellos puede ofrecer la naturaleza como ese camino de Tossa, recientemente abierto al tránsito público. Hasta hace poco la villa de Tossa era poco menos que inaccesible per tierra. [...] Sendas rocosas entre bosques espesos ofrecian penoso acceso a la hermosa villa... Y Tossa es digna de ser visitada.

En estrecho valle, rodeada de viñedos y alcornoques de rica producción, la villa nueva extiende sus blancas casas en calles silenciosas junto a la playa. A la derecha cierra la bahía un enorme peñón: en él existió la antigua Tossa, la Vila-vella como la llaman hoy. [...] Cierra la bahía un islote sin vegetación alguna; forma su punta de Levante un caos de rocas de colores vivísimos. Tossa es plácida, quieta, silenciosa: Tossa es bella. Pero el mar de Tossa es algo más, es la sublimidad de la costa.

La capacitat d'influència dels artistes en la promoció de les bel·leses de Tossa s'evidencià i reconegué anys més tard quan el 1930 l'ajuntament acordà homenatjar el pintor Jaume Vilallonga com el primer que "propagó per Barcelona, donde generalmente residía y en otras regiones de España, las bellezas que encierra esta población y muy especialmente el repetido barrio de Villavieja",²¹ motiu pel qual hom va posar a la Plaça d'Armes de la Vila Vella el nom de Plaça del pintor Jaume Vilallonga, que encara conserva.

Ben aviat també Tossa reconeixia la labor dels pintors. El 1916, per exemple, per iniciativa d'Ignasi Melé i de la Societat Foment Excursionista de Tossa, es va inaugurar una exposició de pintura a l'Ateneu de Tossa, on es van poder veure quadres de Nagy, Galwey, Goitia, Vilallonga, Roig i Soler, Soler de Morell, Martí Garcés (que pocs anys abans havia mostrat dos oli de Tossa a la Sala Athenea de Girona), Periquet, Madame Detrée d'Orleans i alguns altres.²²

19 *La Lucha*, 30 de setembre de 1903. p. 2

20 FIGUERAS CAPDEVILA, N. "Ferran Agulló i la seva obra en la creació de la marca 'Costa Brava' ". En: M.A. Vilallonga, M. Casacuberta i A. Perera Roura (ed.). *La construcció literària del territori. Costa Brava i Empordà*. Girona: Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Universitat de Girona, 2018. pp. 165-166.

21 Actes Ajuntament, 30 de març de 1930. Arxiu Municipal de Tossa

22 *Mercurio. Revista comercial hispanoamericana. Publicación mensual de la casa del col·leccionista*. Año XIV. Núm. 264, 28 de setembre de 1916, p. 9

El 1917 Ignasi Melé va promoure també un concurs fotogràfic, en què va resultar guanyador Adolf Fargnoli amb tres obres: “Vila Vella”, “Vila Nova” i “Masies”.²³

Ignasi Melé i Farré i el descobriment de la vil·la romana

Precisament els anys en què Tossa començava a ser coneguda entre els cercles excursionistes i artístics catalans, el 1892, arribà per ocupar la plaça de metge del poble el Dr. Ignasi Melé i Farré. Un repàs a la seva biografia i interessos ens porta a pensar que potser la seva arribada a Tossa per exercir-hi la seva professió no era únicament una qüestió professional.

Ignasi Melé havia nascut a Cervera el 1859, d'allà passà a viure a Barcelona, ciutat on es llicencià en medicina el 1878. El seu perfil com a metge del segle XIX, amb un ric ventall d'interessos culturals, el vinculen al moviment de la Renaixença, a l'Institut d'Estudis Catalans, i a les activitats de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, de la qual va arribar a ser membre de la junta.²⁴ Aquests contactes serien decisius els anys següents per a la promoció patrimonial de Tossa. No és agosarat pensar que en l'ambient en què es movia, si no havia visitat Tossa en alguna de les excursions científiques organitzades, segurament n'havia sentit parlar i aquesta coneixença podia haver influït en la decisió d'optar a la plaça. Tossa no era pas una opció gaire llatinera des del punt de vista mèdic, per la poca importància i l'aïllament del poble, però el jove metge es va sentir captivat per la magnificència de les muralles i la bellesa del paisatge.

De seguida, passejant per l'entorn de la vila va donar curs a una de les seves passions, l'arqueologia, a partir de la troballa d'unes restes ceràmiques que intuïtivament va identificar com a antigues. Ja el 1906 Melé havia compartit les seves sospites amb el poeta Joan Maragall, tal com aquest recull en la carta que el 6 d'agost de 1906 escriu, des del seu estiu a Blanes, a l'amic Josep Pijoan, que es troba a Sant Julià de Villatorrada.

“He anat a Tossa i el metge m'ha dit que hi ha allí una població romana sencera per descobrir. L'hi trasllado”.²⁵

Aquells anys Pijoan està madurant el projecte de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans, que Enric Prat de la Riba materialitzarà el 1907.

Les primeres excavacions en una vinya del lloc dels Ametllers van portar al descobriment, el 1914, d'un fragment de mosaic romà que feia suposar l'existència de ruïnes de més importància. Aviat va comunicar la troballa als seus amics de Barcelona. Un d'aquests era Joaquim Folch i Torras, membre de la recent creada Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Folch va acollir favorablement la notícia i se'n va fer ressò a la premsa barcelonina. Aleshores

23 *El Norte. Diario Católico monárquico*. Núm. 2335, 18 de setembre de 1917.

24 WILLAERT GARCIA, Lluís. “El doctor Ignasi Melé, l'excursionisme i Tossa”. *Quaderns de la Selva*, 24 (2012), p. 183-201

25 MARAGALL, Joan. *Obres Completes*, Vol 1 [= *Obra catalana*]. Barcelona: Ed. Selecta, 1981, p. 104

Portada de El Dia Gráfico, de 5 de febrer de 1933, amb la imatge de la muralla del Codolar, de Tossa.

el que havia aflorat eren restes de construccions de formigó, algun fragment de paviment i un gran nombre de restes ceràmiques, teules i àmfores. Eren uns indicis que dos anys més tard, el 1916, la visita de Pere Bosch Gimpera, director del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC, certificaria com a romans. L'informe d'aquest a l'alcalde de Tossa en recomanava la protecció i l'estudi. El 1920 va visitar les excavacions el catedràtic d'història antiga de la Universitat d'Erlanger (Baviera) Dr. Adolf Schulten. De forma paral·lela al reconeixement dels erudits, cada dia hi havia més grups excursionistes que projectaven el seu interès sobre la vila i sovintejaven les excursions a Tossa, que invariablement eren rebudes per Ignasi Melé, qui els feia el guiatge per les ruïnes, pel museu particular que ell va bastir el 1915 a casa seva i pel recinte emmurallat de visita imprescindible.

La inauguració del Museu Melé va ser la resposta personal a una certa indiferència local envers els descobriments arqueològics. El Dr. Melé va impulsar amb la seva pròpia hisenda bona part dels primers treballs, però el reconeixement i el tractament oficial i professional es van fer esperar. La dignificació i la consolidació del conjunt, malauradament, Melé no va poder veure-les en vida. En aquest sentit és molt il·lustrativa la carta que li adreça el seu amic, Carles Rahola:

Veig que ja ha inaugurat el seu petit museu.[...] [V]ostè veia, per primera vegada, de faisó tangible, el resultat del seu treball pacient [...] i vostè, en la casa recollida,

contemplava reunits, mercès al propis esforç perseverant, els objectes d'èpoques remotes que tanta llum fan sobre el passat del lloc on li ha tocat viure i esperar. Què és hermós tot això.²⁶

Des de les primeres descobertes Rahola va divulgar en articles a la premsa de Girona i de Barcelona la labor d'Ignasi Melé.²⁷ Ell mateix va ser l'autor del seu retrat en l'homenatge que li van retre les entitats excursionistes el 1926.²⁸ La correspondència entre Rahola i Melé il·lustra l'agraïment del doctor envers aquestes accions que sens dubte contribuïren a donar carta d'identitat a la vil·la romana i a assegurar-ne l'estudi metòdic i la conservació.

En el fons Carles Rahola de l'Arxiu Municipal de Girona els testimonis d'amistat i agraïment es repeteixen. I també una postal amb el retrat d'Ignasi Melé i Farré i la dedicatòria: "Al bon guia espiritual Carles Rahola. I. Melé. Tossa. Setembre 1916".

Aquesta amistat tan fructífera va iniciar-se justament el 1914, l'any del primer descobriment de les ruïnes romanes per part d'Ignasi Melé. Deu anys més tard, una carta de Rahola amb encapçalament de l'Ateneu de Girona que aleshores presidia ho recorda:

[...] [S]empre m'he sentit orgullós, per dir-ho així, d'haver estat un dels primers en haver cridat l'atenció sobre les seves excavacions, heroicament començades"

Que coses han passat des d'aleshores! Hem viscut segles d'història, hem presenciat un daltabaix com mai s'havia vist. Però tan vostè com jo, després d'aquestes dures proves, hem conservat la nostra fe en les coses de l'esperit i en la causa de la cultura, a la qual cadascú de nosaltres, amb la pròpia activitat, hem contribuït. Podem tenir la consciència tranquil·la. No hi ha res que de vegades haguem estat incompresos.²⁹

El 1921 Ignasi Melé va descobrir el mosaic més interessant del conjunt, el que actualment es guarda a Museu municipal i que duu la inscripció *Salvo Vitale Felix Turissa Ex Oficina Felices* i la representació d'un figura femenina.

Malgrat les visites i gestions, no va ser fins al 1922 (Ordre reial de 7 de febrer) que Pere Bosch Gimpera no va aconseguir el permís oficial del *Ministerio de Instrucción Pública* per excavar la vil·la romana. A partir d'aleshores les campanyes es van succeir de forma metòdica i professional, amb algunes interrupcions i ensurts. L'oficialització de les excavacions va obrir la porta a les visites acadèmiques, que se sumaren a les dels afeccionats a l'arqueologia i a l'excursionisme. Tot plegat, però, amb grans dificultats d'accés al poble. La precarietat dels camins feia que majoritàriament la gent arribés per mar. Per això a partir de 1925 s'iniciaren els

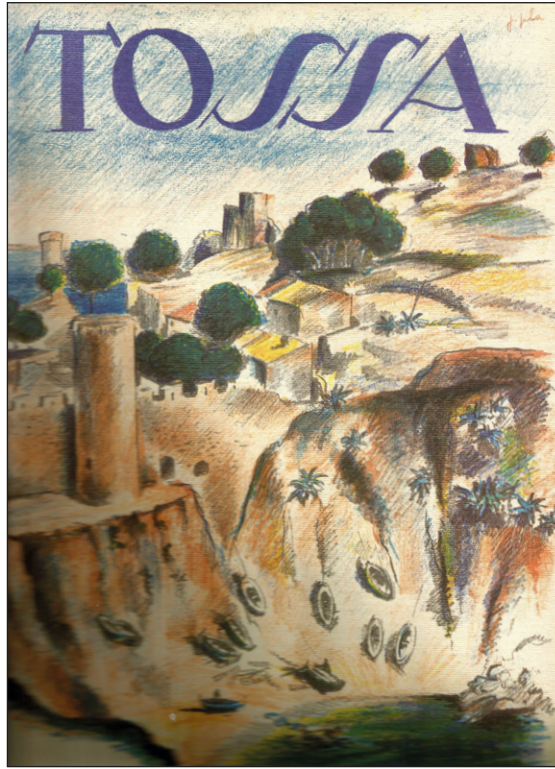
26 Arxiu Municipal de Girona. Fons Carles Rahola. Carta de Carles Rahola a Ignasi Melé. Reg. 001829.

27 Carles Rahola admirava la labor dels erudits locals, sovint situats en pobles petits, aïllats dels cenacles intel·lectuals i lluny de les fonts documentals necessàries. Al *Proemi* que escriu de les *Quartilles*, de Bonaventura Sabater, editades a Palafrugell el 1916, fa una defensa d'aquells homes que "Tothom sap que en el medi on actuen solen ésser aquests estudiosos homes rars, que ningú comprèn." Probablement estava pensant en el seu amic Melé i els escarnis i bromes que patia en l'inici de les seves descobertes. FIGUERAS CAPDEVILA, Narcís, "Sobre els estudis locals a Catalunya la primera meitat del segle XX. A partir d'una aproximació bibliogràfica". En Figueras, N.; Jiménez, M. C.; Santemesas, J. (ed.), *Cultura i recerca local al segle XX. Dels erudits locals als centres d'estudis*. Santa Coloma de Farners, 2010, p. 25.

28 RAHOLA, Carles. "El Dr. Ignasi Melé i Farré", *Suplement Literari. L'Autonomista*, oct. 1934, p. 9-11.

29 Arxiu Municipal de Tossa. Fons Ignasi Melé i Farré. Carta de Carles Rahola a Ignasi Melé. 6 de juliol de 1924.

Portada de l'edició facsímil del llibre Tossa, de Joan Alavedra, amb il·lustracions de Jaume Pla, editat el 1954 i reeditat el 1996 en ocasió del centenari de Joan Alavedra.

viatges des de Barcelona amb vaixells de vapor, consolidant una activitat turística que alhora actuava d'altaveu dels atractius de la vila. La fama de Tossa com a enclavament patrimonial s'anava consolidant.

La capacitat de convocatòria de Melé, especialment en el món excursionista, es va posar a prova en l'homenatge organitzat el 1926 per l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona i secundat per entitats excursionistes i culturals d'arreu de Catalunya. Ignasi Melé va morir el 1928 quan tan sols havia pogut veure els inicis de la protecció de la vila romana. El 1930 un altre homenatge pòstum de les organitzacions culturals i excursionistes del país va enaltir-ne la memòria i la tasca que va llegar a Tossa.

Les campanyes d'excavació iniciades per Pere Bosch Gimpera van continuar en mans de seu alumne Albert del Castillo, el qual es va implicar intensament en el patrimoni del poble i va esdevenir un dels promotors i el primer director del Museu municipal inaugurat el 1935. Albert del Castillo va arribar a Tossa presentat per Manuel Ainaud. Tots dos coincidien a la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de

Barcelona. El producte de les excavacions de Melé i els seus successors constitueixen la col·lecció històrica del museu, al costat de l'art contemporani dels pintors i escultors que van estimar Tossa.

La patrimonialització de les muralles i de la Vila Vella

Mentre Tossa descobria les seves arrels romanes i anava consolidant el seu perfil d'enclavament d'estiueig per a intel·lectuals, excursionistes i artistes, les muralles eren un testimoni mut en procés de degradació.

Les onades de visitants que acudien a Tossa atrets pels descobriments romans del Dr. Melé hi arribaven majoritàriament per mar, com hem dit, pel mal estat dels camins terrestres. Era, doncs, evident l'impacte que la visió de la Vila Vella i les muralles suscitava en els nouvinguts i, en conseqüència, la gestació d'un estat d'opinió favorable a la restauració del conjunt. Aquesta visió *in situ* era reforçada per les referències constants a la premsa que també incidia en els valors històrics de les muralles i la necessitat de la seva restauració.

El conjunt defensiu feia dècades que havia perdut la seva funció i avançava cap a la ruïna per abandonament. El mateix passava amb les cases de la Vila Vella, que s'anaven buidant a favor de les situades extramurs, amb millors condicions d'habitabilitat.

El 15 d'abril de 1923, a fi d'atendre la problemàtica de conservació monumental i també la creixent complexitat derivada de l'augment de la construcció i del creixement urbanístic generats pel turisme, l'ajuntament acordà contractar el primer arquitecte municipal de la seva història. Per això va proposar per al càrrec Josep M. de Falguera, arquitecte de Barcelona però originari de Tossa. L'encàrrec era el d'assessoraments puntuals sense sou.

Dos anys abans, a la fi de 1921, el consistori havia creat la Junta d'Embelliment i Conservació de la Vila Vella, per atendre la conservació del conjunt i gestionar subvencions i sobretot la redacció d'una normativa. La integraven membres del consistori i representants de la burgesia local, entre els quals el Dr. Ignasi Melé. El pintor Josep Soler de Morell en va ser designat vocal honorari, en atenció a les seves aportacions a l'estudi del patrimoni local, en què destaquen la ingent col·lecció de dibuixos seus del natural dels elements mobles i immobles del barri vell (avui conservada a la Casa de Cultura), els seus articles a la premsa (com els que en 1934 va escriure a la revista *Minerva*) i la seva tasca en pro del desenvolupament del turisme.

Ignasi Melé i Farré va ser designat president de la Secció Històrico-Arqueològica de la Junta, tot i que ben aviat va presentar la dimissió, en protesta per l'enderroc que un pretès propietari va perpetrar d'un pany de la muralla.

Les *Ordenances municipals de construcció per al recinte arqueològic de la Vila Vella de Tossa* es van aprovar el 1923. I les gestions per protegir el recinte de les muralles aconseguiren la implicació del principal organisme competent en restauració de

Vila Vella amb la Torre d'en Joanàs al fons la primera dècada del s. XX.

Foto Martí Vilallonga Balam. Col·lecció Arxiu Axandri. Arxiu Municipal de Tossa.

patrimoni, el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments, creat el 1914 per la Diputació de Barcelona i aleshores integrat, com la mateixa diputació, en la Mancomunitat de Catalunya i actuant, doncs, a les quatre províncies. El cap del Servei, l'arquitecte Jeroni Martorell, va arribar a Tossa el 3 de setembre de 1923 per valorar l'estat del monument i planificar la intervenció a fer-hi. El 3 d'abril de 1924 l'ajuntament acorda agrair al president de la Mancomunitat el fet d'haver iniciat i pagat les obres de restauració de les muralles arqueològiques de la Vila Vella del segle XIV, fent extensiu l'agraïment a la Comissió de Cultura i al Servei de Conservació i Catalogació de Monuments. Més endavant també s'hi implicà Joan Subias com a cap dels Serveis Culturals de la Diputació de Girona.

L'any 1925 la *Sociedad de Atracción de Forasteros* atorgà un premi en metàl·lic a l'Ajuntament de Tossa, que també va ser destinat a la restauració i conservació de les muralles, sota la direcció de l'arquitecte Josep M. de Falguera. El mateix arquitecte el 1929 va redactar una *Memòria* sobre la Vila Vella. El 1931, per mediació del Comissari de la Generalitat Provisional a Girona Josep Irla, s'aconsegueix una nova subvenció per intervenir en el recinte.

Ja en temps de la República, i tot i que la Junta d'Embelliment va continuar activa fins al 1935, el 24 de juliol de 1933 l'ajuntament va acordar la creació d'una comissió per protegir el patrimoni integrada per Albert del Castillo, Rafael Benet i Josep Soler de Morell. Aquestes persones, junt amb d'altres, integraran el 1935 el Comitè executiu del Museu municipal.

El Dr. Ignasi Melé Farré fent una visita guiada a la Vila Romana dels Ametllers a principi dels anys vint.

Autor desconegut. Fons Josep Soler de Morell Ysamat. Arxiu Municipal de Tossa.

Un dels primers acords de la nova comissió va ser la petició formulada el 18 setembre de 1933 al president de la Generalitat d'una partida permanent als pressupostos d'un mínim de 1.000 pessetes anuals "per poder atendre les despeses de conservació dels objectes y mosaics trobats en la vil·la romana de Tossa i poder donar tot l'impuls que requereix la continuació de l'obra empresa pel malaguanyat Dr. Melé".

L'any 1934 va prenent cos la idea de fundar un museu local a l'antic Palau del Governador, propietat de la família Falguera, antics batlles de sac de Tossa i avantpassats de l'arquitecte municipal Josep M. de Falguera. El museu es projectà per acollir els objectes recollits en les excavacions així com una mostra dels oficis tradicionals del poble i, sobretot, l'excel·lent col·lecció pictòrica fruit de l'arribada dels millors representants de la pintura europea d'entreguerres, a partir principalment de la tasca de divulgació i acompanyament del també pintor Rafael Benet, qui va encunyar per a Tossa el terme de "Babel de les Arts".

Els promotors del nou museu seran el mateix Rafael Benet, Albert del Castillo, Enric Casanovas i tossencs de prestigi com Enric Ferrer. El museu obrirà les seves portes el primer de setembre de 1935 i és considerat el primer museu d'art modern de la península.

Per acabar, és interessant l'episodi que es produeix el 8 de juny de 1936 en el marc de la creació del Patronat de la Costa Brava. Aquest organisme convocà els ajuntament de la zona a formular una política unitària sobre edificacions i obres.

L'Ajuntament de Tossa tracta l'oferta en el ple i decideix de no delegar competències en el Patronat i conservar la iniciativa en matèria de planificació i conservació.

Un mes més tard l'alcalde presentà el seu propi pla d'intervenció sobre el nucli històric de la vila:

Seguidament proposa el Sr. Alcalde que s'acordi constituir una Comissió assessora de l'Ajuntament per la concessió de permisos per edificar en el que fa referència a la part externa dels edificis, per tal que la vila de Tossa no perdi el caràcter típic que té i que constitueix un màxim atractiu per als forasters; dita Comissió, diu el Sr. Alcalde, deurà informar en aquells casos dubtosos per l'Ajuntament, en les quals el propietari vulgui efectuar obres exteriors que, a criteri de l'Ajuntament, desdiguin del caràcter de la vila i deuria estar formada [per] persones tècniques que, en un moment donat, puguin informar sobre tal aspecte i proposa que resti formada pels senyors Albert del Castillo i Yurrita, J. Padró, Pere Creixans i el conegut escultor català Enric Casanovas; després de breu discussió s'accepta i s'aprova fent constar que sempre serà l'Ajuntament el que resoldrà en últim terme i que tal Comissió té únicament i exclusiva el caràcter d'assessorar.³⁰

Dotze dies més tard, el país entrava en una guerra de tres anys que havia d'arruïnar centenars de milers de vides, trajectòries professionals, idees i tota una forma de viure i veure un món que desapareixeria per sempre més.

Arxius consultats

Arxiu Municipal de Tossa

Arxiu Municipal de Girona

Arxiu del Servei del Patrimoni Local de la Diputació de Barcelona

Repositoris digitals

ARCA. Arxiu de Revistes catalanes antigues

Arxiu Municipal de Girona. Premsa digitalitzada

Ministerio de Cultura. Biblioteca Virtual de Prensa Històrica.

Bibliografia

FIGUERAS CAPDEVILA, Narcís, "Sobre els estudis locals a Catalunya la primera meitat del segle XX. A partir d'una aproximació bibliogràfica". En: N. Figueras, M. C. Jiménez i J. Santesmases (ed.), *Cultura i recerca local al segle XX. Dels erudits locals als centres d'estudis*. Calonge / Móra la Nova: Ateneu Popular de Calonge / Institut Ramon Muntaner, 2010, p. 13-45

— "Ferran Agulló i la seva obra en la creació de la marca 'Costa Brava'". En: M. À. Vilallonga, M. Casacuberta i A. Perera (ed.). *La construcció literària del territori. Costa*

30 Actes Ajuntament, 6 de juliol de 1936. Arxiu Municipal de Tossa.

- Brava i Empordà*. Girona: Universitat de Girona. Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2018, p. 153-189.
- MIGUEL BONET, Paloma. *L. Barrau*. Santa Eulària des Riu: Ajuntament de Santa Eulària des Riu, 2016, 353 p.
- MORÉ AGUIRRE; David. "L'erudició local a Tossa: dels inicis a la creació del Centre d'Estudis Tossencs i el Centre d'Estudis Selvatans. En: N. Figueras, M. C. Jiménez i J. Santesmases (ed.), *Cultura i recerca local al segle XX. Dels erudits locals als centres d'estudis*. Calonge / Móra la Nova: Ateneu Popular de Calonge / Institut Ramon Muntaner, 2010, p. 115-120
- PINYOL LLÉSERÀ, Eva. *L'humanista Dr. Ignasi Melé i Farré (1859-1928)*. Tossa: Ajuntament de Tossa. 2010.
- RAHOLA LLORENS, Carles. "El Dr. Ignasi Melé i Farré", *Suplement Literari. L'Autonomista*, octubre de 1934, p. 9-11.
- SEGURANYES BOLAÑOS, Mariona. *Costa Brava. La descoberta del paradís 1870-1936*. Girona: Museu d'Art de Girona / Museu de l'Empordà, 2023 [catàleg d'exposició].
- WILLAERT GARCIA, Lluís. "El doctor Ignasi Melé, l'excursionisme i Tossa", *Quaderns de la Selva*, 24 (2012), p. 183-201.

